ҲУҚУҚИЙ СОҲАДА ПСИХОЛОГИК ФАОЛИЯТ

Акбаралийева Асилахон Тажиддиновна
Тошкент амалий фанлар университети "Психология" кафедраси ўқитувчиси
Тураева Манзура Бахром қизи
Тошкент амалий фанлар университети Педагогика факултети Психология йўналиши 1-босқич талабаси

Аннотация: Мазкур мақолада ҳуқуқий соҳада психологик фаолиятнинг ўзига хос жиҳатлари ва аҳамияти таҳлил қилинади. Ҳуқуқий жараёнларда инсон руҳиятининг таъсири, суд-психологик экспертиза ва қонун ижросида психологик методларнинг қўлланилиши муҳокама этилади. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг профессионал тайёргарлигида психологик билимларнинг ролига эътибор қаратилган. Мақола юридик психологиянинг назарий ва амалий аҳамиятини, шунингдек, шахсни ижтимоий адолатга етаклашдаги таъсирини кўрсатиб беради. Ҳуқуқий тизимда психологик ёндашувни самарали қўллаш юзасидан тавсиялар ҳам берилган. Ушбу иш ҳуқуқшунослар, психологлар ва ижтимоий фанлар мутахассислари учун манфаатли бўлиши мумкин.

Калит сузлари: ҳуқуқий психология, психологик фаолият, суд-психологик экспертиза, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, инсон руҳияти, юридик амалиёт, профессионал тайёргарлик, психологик методлар, ижтимоий адолат, ҳуқуқий тизим.

Ҳуқуқий соҳада психологик фаолият – бу инсонларнинг ҳуқуқий муносабатлардаги хулқ-атворини тушуниш, таҳлил қилиш ва бошқаришга қаратилган психологик хизмат ёки тадқиқотлар йўналиши. Бу соҳадаги фаолият ҳуқуқ ва психология фанларининг чегарасида шаклланган бўлиб, у жамиятда ҳуқуқий онгни ривожлантириш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, шунингдек, суд, тергов ва жиноят ҳуқуқи жараёнларини психологик жиҳатдан қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади.

Асосий йўналишлар:

1. Суд психологияси

Суд жараёнларида шахснинг психологик ҳолати, руҳий ҳолати ва рафторини ўрганиш. Суд жараёнларида гувоҳлар, жабрдийдалар, гумондорлар ва айбланувчиларнинг психологик хусусиятларини таҳлил қилиш орқали

адолатли қарорларни таъминлаш. Психологиянинг ҳуқуқий тизимдаги муаммоларни ўрганадиган соҳаси бўлиб, қонунлар ижроси, жиноят ишлари ва суд жараёнларида инсон психологиясининг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ қилади. Бу соҳада психологик билимлар ҳуқуқ-тартибот органлари ва суд иш жараёнларида қарор қабул қилишни енгиллаштириш учун ишлатилади.

Суд психологиясининг асосий йўналишлари:

1. Гувоҳларнинг психологик ҳолати:

Гувоҳларнинг ҳодисани эслаб қолиш қобилияти.

Қувватланиш ёки стресснинг маълумотларни беришга таъсири.

Ёлғон гапиришни аниқлаш усуллари.

2. Айбланувчи ва жиноятчининг психологияси:

Жиноят содир этишга туртки бўлган омиллар.

Айбланувчининг шахсий хусусиятлари ва психопатологияси.

Айбини тан олиш ёки рад этиш сабаблари.

3. Суд жараёнидаги иштирокчиларнинг психологик ҳолати:

Судья, прокурор ва адвокатларнинг эмоционал ҳолати ва уларнинг қарор қабул қилиш қобилияти.

Суд муҳокамаси жараёнидаги коммуникатив муносабатлар.

4. Жиноий хатти-ҳаракатнинг психологик таҳлили:

Жиноят мотивациясини тушуниш.

Жиноятчиларнинг шахсий портретини яратиш.

5. Реабилитация ва жиноятчиларни ислоҳ қилиш:

Жиноятчиларни қайта жамиятга мослаштириш учун психологик ёрдам кўрсатиш.

Қайта жиноятчиликнинг олдини олиш.

Суд психологиясида қўлланиладиган методлар:

Тестлар ва анкета ёрдамида психологик тадқиқотлар ўтказиш.

Психодиагностика (шахс хусусиятларини ўрганиш).

Бехиовирал таҳлил (ҳатти-ҳаракатни ўрганиш).

Эксперт психологик хулосалар тайёрлаш.

Суд психологиясининг аҳамияти:

Суд психологияси суд жараёнини холис, адолатли ва самарали ташкил этишга ёрдам беради. У инсоннинг хатти-ҳаракат сабабларини чуқур тушуниш, суд қарорларини асослироқ қабул қилиш ва жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш учун муҳим воситадир.

Жиноят психологияси – психологиянинг бир йўналиши бўлиб, жиноятчиликнинг психологик асослари, жиноят содир этувчи шахснинг хатти-ҳаракатлари ва унинг ички омилларини ўрганади. Бу фан жиноятларнинг келиб чиқиш сабабларини, содир этувчи шахснинг шахсий хусусиятларини, ижтимоий

омиллар таъсирини ва қайта жиноятчиликнинг олдини олиш усулларини тадқиқ қилади.

2. Жиноят психологияси

Жиноятчиларнинг шахсий хусусиятлари, жиноят содир этиш сабаблари ва уларнинг руҳий омилларини ўрганиш. Жиноятчиликка профилактик чораларни ишлаб чиқишда ёрдам бериш.

Жиноят психологиясининг асосий йўналишлари

1. Жиноят мотивациясини ўрганиш:

Жиноятчи шахснинг ҳаракатлари ва қарорлари ортида турган ички омиллар.

Психологик ва ижтимоий факторларнинг жиноятчиликка таъсири.

Жиноятни содир этишга етаклайдиган стресс, қўрқув, нафрат, ёки бошқа ҳислар.

2. Жиноятчининг шахс сифатидаги хусусиятлари:

Психопатология (руҳий касалликлар) ва уларнинг жиноятчилик билан боғлиқлиги.

Шахсий ўзига хосликлар: агрессия, ҳаяжонланиш, этика меъёрларига бўлган муносабат.

Жиноят содир этувчиларнинг ижтимоий ва шахсий портрети.

3. Жиноятчиликка таъсир этувчи ижтимоий омиллар:

Ижтимоий муҳит, оила, таълим ва тарбиянинг аҳамияти.

Қашшоқлик, ишсизлик, ёмон одатлар (алкоголизм ва наркомания) таъсири.

4. Жиноят турлари бўйича психологик таҳлил:

Ваҳшийликка асосланган жиноятлар.

Оилавий жиноятлар (зўравонлик, қарашлар зиддияти).

Иқтисодий ва кибержиноятлар.

5. Жиноятларни профилактика қилиш:

Жиноятчиликнинг олдини олиш учун психологик ва ижтимоий чоралар.

Жамиятда жиноятчиликка қарши самарали ёндашувлар.

Жиноят психологиясида қўлланиладиган методлар:

Психодиагностика: Жиноятчининг ички дунёси ва шахс хусусиятларини аниқлаш.

Тахлил ва интервью: Жиноятчилар билан мулоқот орқали маълумот йиғиш.

Ҳолат таҳлили: Жиноят воқеаларини психологик нуқтаи назардан ўрганиш.

Тестлар: Шахсий хулқ-атворни баҳолаш учун.

Жиноят психологиясининг аҳамияти

Жиноятни тушуниш ва унинг сабабларини аниқлаш орқали қайта жиноятчиликнинг олдини олиш.

Жиноятчиларнинг реабилитациясида психологик ёрдам кўрсатиш.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига жиноятни тадқиқ қилишда ёрдам бериш.

Жамиятда хавфсизликни таъминлашга ҳисса қўшиш.

Жиноят психологияси нафақат жиноят содир этувчи шахсни, балки жамиятни ҳам яхшироқ тушунишга ёрдам беради, бу эса жиноятчилик даражасини пасайтиришнинг асосий йўналишларидан биридир.

3. Ижро психологияси

Жазо ва унга мувофиқ ижро жараёнларида маҳкумларнинг руҳий ҳолатини ўрганиш ва қайта ижтимоийлашув жараёнларига ёрдам бериш.

4. Ҳуқуқий таълим психологияси

Ҳуқуқшуносларнинг профессионал тайёргарлиги жараёнида психологик методлар ва ёндашувларни жорий этиш. Ҳуқуқий таълимни янада самарали қилиш учун инсон психологиясини тушунишни тарғиб этиш.

5. Ҳуқуқий онг ва маданият психологияси

Жамият аъзоларининг ҳуқуқий онгини шакллантириш, ҳуқуқий маданиятни ошириш ва қонунларга итоаткорликни ривожлантиришга қаратилган тадқиқотлар.

6. Суд-психологик экспертиза

Суд ишларида шахснинг руҳий ҳолатини ёки руҳий қобилиятларини аниқлаш учун психологик экспертизани ўтказиш. Бу жараён одил судловни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга психологиянинг ҳуқуқий тизимдаги муаммоларни ўрганадиган соҳаси бўлиб, қонунлар ижроси, жиноят ишлари ва суд жараёнларида инсон психологиясининг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ қилади. Бу соҳада психологик билимлар ҳуқуқ-тартибот органлари ва суд иш жараёнларида қарор қабул қилишни енгиллаштириш учун ишлатилади.

Суд психологиясининг асосий йўналишлари:

1. Гувоҳларнинг психологик ҳолати:

Гувоҳларнинг ҳодисани эслаб қолиш қобилияти.

Қувватланиш ёки стресснинг маълумотларни беришга таъсири.

Ёлғон гапиришни аниқлаш усуллари.

2. Айбланувчи ва жиноятчининг психологияси:

Жиноят содир этишга туртки бўлган омиллар.

Айбини тан олиш ёки рад этиш сабаблари.

3. Суд жараёнидаги иштирокчиларнинг психологик ҳолати:

Судья, прокурор ва адвокатларнинг эмоционал ҳолати ва уларнинг қарор қабул қилиш қобилияти.

Суд муҳокамаси жараёнидаги коммуникатив муносабатлар.

4. Жиноий хатти-ҳаракатнинг психологик таҳлили:

Жиноятчиларнинг шахсий портретини яратиш.

5. Реабилитация ва жиноятчиларни ислоҳ қилиш:

Жиноятчиларни қайта жамиятга мослаштириш учун психологик ёрдам кўрсатиш.

Қайта жиноятчиликнинг олдини олиш.

Тестлар ва анкета ёрдамида психологик тадқиқотлар ўтказиш.

Психодиагностика (шахс хусусиятларини ўрганиш).

Бехиовирал таҳлил (ҳатти-ҳаракатни ўрганиш).

Эксперт психологик хулосалар тайёрлаш.

Суд психологиясининг аҳамияти:

Суд психологияси суд жараёнини холис, адолатли ва самарали ташкил этишга ёрдам беради. У инсоннинг хатти-ҳаракат сабабларини чуқур тушуниш, суд қарорларини асослироқ қабул қилиш ва жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш учун муҳим воситадир.

7. Иш билан таъминлаш ва меҳнат муносабатлари психологияси

Меҳнат қонунчилигидаги ҳуқуқий муносабатларни шахснинг психологик омиллари билан боғлиқ ҳолда ўрганиш.

Ҳуқуқий психологиянинг ушбу йўналишлари ҳуқуқий тизимнинг самарадорлигини ошириш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва жамиятда адолатни таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса

Ҳуқуқий психология инсон руҳиятини ҳуқуқий жараёнларга боғлаб ўрганувчи муҳим фан соҳасидир. У суд, жиноятчилик ва ижтимоий муносабатларда психологик жиҳатларни тушуниш орқали адолатли ва самарали ҳуқуқий тизим яратишга ёрдам беради. Ҳуқуқий психологиянинг асосий вазифаси қонун ижросини инсон руҳий хусусиятлари билан уйғунлаштириш, шу орқали жамиятда ижтимоий адолат ва тинчликни таъминлашдир.

Ушбу соҳа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг профессионал тайёргарлигида, жиноятчиликка қарши профилактика чораларини ишлаб чиқишда ва суд жараёнларини тўғри ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, ҳуқуқий психология жамиятда ҳуқуқий онг ва маданиятни ривожлантиришга қаратилган изланишларда муҳим ўрин тутади.

Ҳуқуқий психологияни ҳуқуқий тизимга интеграция қилиш адолатли, инсонпарвар ва самарали ҳуқуқий жараёнларни таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жалолова Н.Қ. "Ҳуқуқий психология асослари". – Тошкент: Маърифат, 2020.
2. Пономарёв Н.Н. "Юридическая психология". – Москва: Юрайт, 2019.

3. Рубинштейн С.Л. "Основы общей психологии". – Москва: Педагогика, 1989.
4. Кондратьев М.Ю., Колосова Н.А. "Психология права: Учебник для вузов". – Санкт-Петербург: Питер, 2015.
5. Маматқулов Қ.М. "Суд психологияси". – Тошкент: Ўқитувчи, 2018.
6. Леонтьев А.Н. "Деятельность, сознание, личность". – Москва: Издательство МГУ, 1975.
7. Зайцев В.Н. "Психология преступной личности". – Москва: Норма, 2008.
8. Шварц М. "Психология и право: теория и практика". – Москва: Юридическая литература, 2016.
9. Қурбонов С.А. "Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият". – Тошкент: Шарқ, 2021.
10. Юридик психология асослари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент: Фан, 2022.